

הטיה סוציו-אקונומית בהצבעה לכנסת¹

אבישי אפריאט

מומי דהן

ינואר 2009

תקציר

עבודה זו חוקרת האם הצלילה בשיעור ההצבעה (כ-20 נקודות אחוז) שהתרחשה בין הבחירות לכנסת ה-14 (1996) לבחירות לכנסת ה-17 (2006) הייתה דיפרנציאלית לפי מעמד כלכלי-חברתי. מחקר זה חושף כי הירידה בשיעור ההשתתפות בעשור האחרון הייתה חריפה יותר ככל שהדירוג הכלכלי-חברתי בשנת 1996 היה נמוך יותר, וזאת בנוסף להטיה סוציו-אקונומית שנמצאה בהשתתפות בכל אחת מארבע מערכות הבחירות שנבדקו. התרחבות ההטיה הסוציו-אקונומית בהצבעה בין הבחירות לכנסת ה-14 (1996) לבחירות לכנסת ה-17 (2006) נמצאה אפילו אם היא נמדדת על בסיס השוואת עוצמת הירידה של שיעור ההצבעה בהתאם לקצב הצמיחה של הכנסת תושבי היישוב (לגבי רשויות יהודיות). הירידה בשיעור ההצבעה ברשויות שהכנסת תושביהן צמחה בקצב איטי הייתה חדה יותר בהשוואה לרשויות שהכנסת תושביהן צמחה במהירות.

¹ אנחנו מודים לרענן סוליציאנו-קין, גידי רהט, מיכאל שלו ותמיר שפר על הערותיהם המועילות. תודה גם ליוליה אונגר ואורי שרף על עזרתם בהכנת מחקר זה.

מבוא

קרוב ל-2 מיליון מאזרחי ישראל, שהיו זכאים להצביע, לא הצביעו בבחירות לכנסת שנערכו בשנת 2006. המספר הרב של אזרחים שלא מימשו את זכותם להצביע מבטא את הצלילה של שיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת שהייתה בעשור האחרון. שיעור ההצבעה, שהיה גבוה בהשוואה למדינות המערב וציב יחסית מאז קום המדינה (סביב 80%), ירד בחדות ועמד בבחירות של 2006 על כ-63 אחוזים. אחת השאלות שמעוררת התפתחות זו היא, האם הירידה בשיעור ההשתתפות הייתה אחידה בכל השכבות הכלכליות באוכלוסייה.

השתתפות פוליטית דיפרנציאלית לפי המיקום במסדר הכלכלי-חברתי היא מטרידה משום שהיא פוגעת משמעותית בתפקודה של דמוקרטיה ייצוגית. בפרט, השתתפות נמוכה של אזרחים מן השכבות החלשות עלולה להוביל למדיניות ציבורית שמנוגדת לרצון הציבור. המדינאים עלולים לחשוש פחות מהפעלת צעדים הפוגעים ברווחתן של השכבות החלשות בחברה יחד עם הפחתת מסים לצמרת מקבלי ההכנסות בתנאים של הטיה סוציו-אקונומית משמעותית בהשתתפות פוליטית. עדויות אמפיריות מארה"ב מלמדות כי עוצמת ההטיה הסוציו-אקונומית בהשתתפות פוליטית היא בעלת השפעה ממשית על המדיניות הכלכלית-חברתית (Quaile and Leighley, 1992).

הטיה מעמדית בהשתתפות פוליטית עשויה להיות תוצר של המשאבים הנחוצים להשתתפות פוליטית (Ansolabehere *et al*, 2003). לפי גישה זו, ההשתתפות בבחירות היא מוצר צריכה שרכישתו מושפעת מן המשאבים שעומדים לרשות הפרט. צפויה השתתפות ערה יותר של אזרחים בעלי הכנסות גבוהות בהשוואה לבעלי הכנסות נמוכות אם השתתפות פוליטית היא מוצר מותרות, מוצר שמשקלו בסל הצריכה עולה עם עליית ההכנסה (גמישות הכנסה גדולה מיחידתית).

לפי גישה אחרת הקרויה תיאורית העוצמה היחסית, התרחבות אי השוויון הכלכלי צפויה לפגוע בשיעור ההשתתפות בבחירות בעיקר בגלל הייאוש של השכבות החלשות בחברה מן המערכת הפוליטית (Goodin & Dryzek, 1980). האוכלוסייה הענייה עלולה לראות בהעמקת הפערים

הכלכליים עדות לקולה החלוש באמצעי התקשורת ובהחלטות הממשלה. קל לשער, כי אזרחים החשים כך עלולים לסגת מהשתתפות פוליטית שנראית בעיניהם חסרת תוחלת.

לעומת זאת, יש חוקרים הטוענים כי אין לצפות לקשר בין המעמד הכלכלי-חברתי לבין שיעור ההצבעה בבחירות. מידת אי השוויון מעצימה את הקונפליקט הכלכלי בין שכבות שונות באוכלוסייה, ובעקבות כך גדל התמריץ להשתתפות פוליטית תוססת של כל שכבות האוכלוסייה (Solt, 2008). העניים באוכלוסייה ירצו להשתתף בבחירות במטרה להשתמש במנגנון הפוליטי כדי לשפר את מצבם הכלכלי (דרך חלוקה מחדש של המשאבים) והעשירים יהיו מעוניינים להשתתף יותר כדי לרסן את כוחם של החפצים בחלוקה מחדש.

הקשר בין מידת אי השוויון הכלכלי לבין השתתפות פוליטית אינו חד כיווני. כבר למעלה נרמז כי שיעור ההשתתפות בבחירות אומנם מושפע מעומק הפערים הכלכליים אך הוא גם עשוי להשפיע על המדיניות הכלכלית וכתוצאה מכך על מידת אי השוויון. קל לראות שהמצביע המכריע במודל המצביע החציוני נוסח Meltzer & Richard (1981) יתמוך במדיניות כלכלית שאינה מטיבה לייצג את האזרח החציוני בציבור הכללי אם הנטייה להשתתף בבחירות יורדת עם עליית ההכנסה. לפי מודל זה, מדיניות החלוקה מחדש שתופעל תהיה בעוצמה נמוכה יותר ככל שמחריפה ההטיה הסוציו-אקונומית בהצבעה.² כלומר, השתתפות פוליטית דלילה של העשירונים התחתונים גוררת בעקבותיה מידה גדולה יותר של אי שוויון בהכנסות.

Blais (2000) הציג עדויות למכביר מחלקים שונים של העולם לגבי קיומה של הטיה מעמדית בהשתתפות פוליטית, שביטויה הוא מתאם שלילי בין המעמד החברתי לשיעור ההצבעה.³ אזרחים בעלי הכנסה/השכלה גבוהה (או משלח יד שמעניק מעמד חברתי גבוה) מצביעים בשיעורים גבוהים בהשוואה לאזרחים מן השכבות החלשות בחברה. לעומת אחידות הדעים בעניין קיומה של הטיה סוציו-אקונומית בהצבעה בולטת אי ההסכמה בארה"ב לגבי השאלה האם

² Alesina & Rodrik (1994) הראו כי מידה גדולה יותר של אי שוויון כלכלי גוררת בעקבותיה מדיניות רווחה נדיבה יותר.

³ ההטיה הסוציו-אקונומית בולטת במיוחד באופני ההשתתפות האינטנסיביים וגוזלי הזמן כגון: עבודה במטה בחירות, יצירת קשר עם גורמי ממשל, תרומה למפלגות או למועמדים ועבודה בלתי פורמאלית בקהילה (Lijphart, 1997).

הירידה לאורך זמן בהשתתפות בבחירות הייתה תוך כדי התנפחות ההטיה בשיעור ההצבעה לטובתם של בעלי מעמד כלכלי גבוה.⁴

יש ראיות אמפיריות גם ברמה המצרפית שתומכות בניבוי התיאורטי לפיו מידת אי השוויון משפיעה באופן שלילי על השתתפות פוליטית. Goodin & Dryzek (1980) מצאו קשר שלילי בין מדד אי השוויון לשיעור ההצבעה ב-38 דמוקרטיות בשנות החמישים. הממצאים האלו חזרו על עצמם בעבודות של Boix (2003) שהשתמש בנתוני מדינות בארה"ב ושל Solt (2004) שבחן השערה זו לגבי איטליה. עבודה חדשה של Solt (2008) על בסיס נתוני חתך-רוחב חוזרים על 23 דמוקרטיות, ובכללן ישראל, מעניקה חיזוק אמפירי מחודש להשפעה השלילית של אי השוויון הכלכלי על שיעור ההצבעה בבחירות.⁵

עד כה לא נעשה ניסיון לבחון בישראל את ההתפתחות על פני זמן בעוצמת ההטיה הסוציו-אקונומית בשיעור ההצבעה בבחירות לכנסת או לראשות הממשלה. יתכן כי הסיבה לכך היא שהירידה בשיעור ההשתתפות בבחירות היא חדשה יחסית (בת עשור). לא נעשה גם ניסיון לאמוד את השפעת מידת אי השוויון, שעלה משמעותית לאורך השנים, על שיעור ההצבעה כנראה בגלל הקושי לבדד את תרומתו של גורם זה על בסיס נתונים של מדינה אחת (ישראל).

באופן מפתיע, ניתנה תשומת לב מחקרית מוגבלת בישראל ללמידת השפעתם של מדדים מקובלים של מעמד סוציו-אקונומי כמו השכלה והכנסה על נטיות ההשתתפות בבחירות בישראל.⁶ Avner (1975), שבחן את דפוסי ההשתתפות במערכת הבחירות שהתקיימה בישראל חודשים לאחר מלחמת יום הכיפורים, לא מצא הבדלים משמעותיים לפי רמת ההשכלה. לוח שמופיע בעבודה המוזכרת ומפלח את ההשתתפות בבחירות לפי מספר שנות לימוד מראה ששיעור ההצבעה עמד על כ-90 אחוזים בלתי תלוי ברמת ההשכלה, למעט האזרחים חסרי השכלה לחלוטין (ששיעור הצבעתם עמד על 83 אחוזים).

⁴ בחינת עוצמת ההטיה הסוציואקונומית על פני זמן בארה"ב וכן סקירה של ממצאים מנוגדים בעבודות קודמות ניתן למצוא אצל Leighley and Nagler (1992). הם מוצאים כי לא חל כל שינוי בגודלה של ההטיה הסוציואקונומית בהצבעה בבחירות. ראו גם עבודה שפורסמה לאחרונה על ידי אותם החוקרים Leighley and Nagler (2007).

⁵ העבודה של Oliver (2001) היא יוצאת דופן בכך שהיא מצאה מתאם חיובי בין מידת אי השוויון לשיעור ההשתתפות בבחירות לרשויות מקומיות.

⁶ עבודה זו אינה עוסקת בהטיה מעמדית אפשרית בדפוסי ההצבעה למפלגות בישראל. הקוראים המתעניינים בספרות זו מוזמנים לעיין בעבודתם של שלו וקיש (2001) שגם סוקרים את העבודות הרלוונטיות בתחום.

אריאן ושמיר (2002) מוצאים קשר חיובי בין רמת ההשכלה להצהרת הכוונות להשתתף בבחירות לראשות הממשלה בסקרים שנערכו בקרב האוכלוסייה היהודית ערב מערכת הבחירות של 2001. ואולם השפעה זו נמצאה מובהקת רק באופן גבולי ורגישה לצורת האמידה. רמת ההשכלה אינה בעלת השפעה מובהקת ברגרסיה לינארית. לפי ממצאי סקרים אלו, הכוונה להשתתף בבחירות לא נמצאה מתואמת באופן מובהק עם ההכנסה.⁷

מטרתו של מחקר זה היא לבחון האם הירידה החדה בשיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת שהייתה בעשור האחרון לוותה בהתרחבות של ההטיה הסוציו-אקונומית בשיעור ההצבעה. בישראל אין נתונים מהם ניתן ללמוד על דפוסי ההשתתפות הפוליטית בפועל לפי הסטאטוס החברתי כלכלי של הפרט. כדי להתגבר על מכשול זה נעשה שימוש בנתונים בפועל ברמת הרשות המקומית (במקום ברמת הפרט) ביחס למשתתפים המרכזיים: שיעור ההצבעה לכנסת בארבע מערכות בחירות לכנסת והכנסה (או השכלה) ממוצעת לתושב ברשות המקומית במועדים בהם התקיימו הבחירות. מאגר מידע זה מאפשר לחשוף את המגמה על פני זמן בעוצמת ההטיה הסוציו-אקונומית בבחירות לכנסת.

2. תיאור הנתונים

הבחינה של הקשר בין משתתפים סוציו-אקונומיים לשיעור ההשתתפות בבחירות הכלליות בישראל תעשה ברמת הרשות המקומית (במקום ברמת הפרט הבודד) כאשר נתוני ההשתתפות בבחירות והמשתתפים המייצגים את החתך הסוציו-אקונומי נמדדים לפי נתוני הרשות המקומית בממוצע לתושב. אין ביטוי לשונות הקיימת בין התושבים בתוך היישוב הואיל ויחידת המחקר היא, כאמור, הרשות המקומית. שימוש בנתוני רשויות מקומיות מטיל מגבלה על היכולת לפרש את ההבדלים בין רשויות מקומיות כאילו הם מייצגים את ההבדלים בין פרטים. זאת משום שיתכן כי ההבדלים בנטיות התושבים להשתתף בבחירות מושפעות ממאפייני היישובים בהם מתגוררים אותם תושבים. ואולם הניתוח בעבודה זו מבוסס על ארבע מערכות בחירות דבר המפחית את החשש לטעות אקולוגית (Ecological Fallacy) מסוג זה.

⁷ יתכן שהתוצאות הושפעו מהכללת השכלה והכנסה יחד ברגרסיה. המתאם הגבוה בין השכלה והכנסה עלול להוביל לתוצאות אלו.

לצורך המחקר נבנה מסד נתונים ייחודי המחבר בין נתוני ההשתתפות בבחירות בכל רשות מקומית לבין נתונים סוציו-אקונומיים המאפיינים את הרשות. הנתונים אודות תוצאות הבחירות לכנסת מסוכמים על ידי ועדת הבחירות המרכזית עבור כל יישוב, ובין היתר מכילים סיכומים אלו את מספר המצביעים ומספר בעלי זכות הבחירה ביישוב. שיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת מחושב לפי מספר המצביעים בפועל חלקי מספר בעלי זכות הבחירה ביישוב.

הנתונים הסוציו-אקונומיים עבור כל רשות מקומית נלקחו ממספר מחקרים שנערכו על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בהזמנת משרד הפנים (בורק ופינשטיין, 2000; בורק וציבל, 2003; בורק וציבל, 2004).⁸ במחקרים אלו בוצע אפיון וסיווג של הרשויות המקומיות על פי הרמה הסוציו-אקונומית של האוכלוסייה. תוצאתם של המחקרים הייתה יצירת מדד סוציו-אקונומי בן עשרה אשכולות שאליו סווגה כל רשות מקומית.⁹ בעבודה זו נעשה שימוש בשלושה משתנים הכלולים במדד הסוציו-אקונומי: השכר הממוצע למשרת שכיר, שיעור הזכאים לבגרות ושיעור הלומדים לתואר ראשון ומעלה.¹⁰

בשנת 2003 בוצע תהליך של איחוד רשויות מקומיות. על מנת לשמור על אחידות הניתוח לאורך השנים הוחלט להתייחס לרשויות אלו כאילו היו מאוחדות כבר בשנת 1996. לגבי חלק מן הרשויות, היו חסרים חלק מן הנתונים. לאחר קיזוז רשויות אלו נותרו 180 רשויות באוכלוסיית המחקר עבור שנת 1996, 183 רשויות עבור שנת 1999 ו-186 רשויות בשנים 2003 ו-2006. כאשר בוצע ניתוח של השינויים לאורך זמן, הם נבחנו רק ברשויות שלגביהן קיימים נתונים מלאים לכל ארבע מערכות הבחירות.

המועצות האזוריות, שהן אסופה של יישובים קטנים רבים, לא נכללו במדגמים לעיל בגלל הקושי לפרש מה מייצג הממוצע של משתנה מסוים ברמת המועצה האזורית. בשל אותו הקושי, גם

⁸ הנתונים התקבלו באדיבות מרכז הנתונים החברתיים של ישראל (ISDC) באוניברסיטה העברית בירושלים.
⁹ המשתנים שמרכיבים את המדד החברתי כלכלי הם: הכנסה ממוצעת לנפש (כולל גמלאות), רמת המינוע של התושבים, אחוז הזכאים לתעודת בגרות, אחוז הסטודנטים, אחוז דורשי העבודה, יחס התלות ואחוז מקבלי הגמלה להבטחת הכנסה.

¹⁰ מחקרים לאפיון הרשויות המקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית בוצעו כבר משנת 1987, אך המשתנים הנכללים במדד הסוציו-אקונומי והיחידות הגיאוגרפיות הנחקרות התעצבו באופן סופי רק במחקר ששיקף את נתוני שנת 1999. בשל כך, רמת ההשכלה הגבוהה בשנת 1996 נמדדה לפי שיעור הסטודנטים לתואר ראשון בלבד מתוך בני 20-29 בעוד שעבור 1999 ואילך משתנה זה נמדד לפי שיעור הסטודנטים לתואר ראשון ומעלה מתוך בני 20-29.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מרכיבה מדד סוציו-אקונומי נפרד למועצות האזוריות מזה של כל שאר הרשויות המקומיות.

לוח 1 מראה את הירידה החדה - כ-20 נקודות האחוז - בשיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת שהייתה בין מערכת הבחירות לכנסת ה-14 (1996) לבין מערכת הבחירות לכנסת ה-17 (2006).¹¹ יש לציין כי הירידה בשיעור ההצבעה בין ארבע מערכות הבחירות האחרונות התרחשה בתקופת זמן קצרה יחסית (עשור אחד בלבד). עוד למדים מן הלוח שהירידה בשיעור ההשתתפות הייתה משותפת לכל מגזרי האוכלוסייה: רשויות יהודיות שאינן חרדיות, רשויות ערביות ורשויות חרדיות. עם זאת, הירידה בשיעור ההצבעה ברשויות החרדיות היא הקטנה ביותר, והיא התרחשה בעיקר במערכת הבחירות האחרונה (2006).

לוח 2 מציג את ההבדלים בשיעור ההשתתפות לפי אשכולות כלכליים-חברתיים וממנו עולה כי קיימת הטיה סוציו-אקונומית בשיעור ההשתתפות בבחירות: בכל אחת מארבע מערכות הבחירות, שיעור ההשתתפות של תושבי הרשויות המקומיות החזקות (אשכולות 8-10) גבוה יותר מזה של תושבי הרשויות החלשות (אשכולות 1-2). עוד רואים כי גם מידת הירידה על פני זמן בשיעורי ההשתתפות בבחירות לכנסת אינה אחידה בכל האשכולות הסוציו-אקונומיים. הירידה בשיעור ההצבעה בין מערכת הבחירות של 1996 ל-2006 הייתה בשיעור של כ-19 נקודות אחוז ברשויות החלשות ביותר (אשכולות 1-2), וזאת לעומת ירידה של כ-16 נקודות אחוז ברשויות החזקות ביותר (אשכולות 8-10). השוואת עוצמת הירידה של שיעור ההצבעה לפי אשכול כלכלי-חברתי רק עבור הרשויות היהודיות שאינן חרדיות מלמדת על פער גדול עוד יותר בין הרשויות החזקות לחלשות. תמונה דומה עולה מהשוואת שיעור ההשתתפות בבחירות של יישובים לפי חמישוני רמת השכר למשרת שכיר.

התוצאות מהוות אינדיקציה ראשונית לגבי קיומה של הטיה סוציו-אקונומית ועל התרחבות הטיה זו בעשור האחרון. עם זאת, לא ניתן ללמוד מלוח זה האם הירידה בשיעור ההצבעה היא מובהקת מבחינה סטטיסטית. לשם כך נועד הסעיף הבא שבוחן שאלה זו במישרין.

¹¹ הבחירות המיוחדות לראשות הממשלה, שנערכו בשנת 2001, נרשמו שיעורי השתתפות נמוכים, אולם בשל אופיין המיוחד של בחירות אלו, הן לא נכללו בניתוח.

3. האמידה האקונומטרית

3.1 המשתנה המוסבר

בעבודות מסוג זה נהוג לעשות שימוש במשתנה המוסבר שהוא טרנספורמציה של שיעור ההצבעה: הלוג הטבעי של יחס הסיכוי להשתתף בבחירות (ששווה למנה של שיעור ההשתתפות חלקי שיעור אי-ההשתתפות, במונחים לוגריתמים). טרנספורמציה זו נועדה להתמודד עם העובדה שרגרסיה רגילה עלולה להניב ערכים חזויים מחוץ לטווח שנע בין אפס לאחד למרות ששיעור ההצבעה מוגבל לתחום זה.

ואולם שימוש ביחס הסיכוי במקום בשיעור ההצבעה עלול להוביל למסקנה שגויה בניתוח התפתחות ההטיה הסוציו-אקונומית. כדי להבהיר זאת נציג דוגמה פשוטה. נניח ששיעור ההצבעה של העשירון התחתון והעשירון העליון ירדו בצורה אחידה בשיעור של 10 נקודות האחוז. במקרה כזה נקבע כי לא חל שינוי בעוצמת ההטיה הסוציו-אקונומית אם הגדרתה היא לפי הפער בנקודות אחוז בין שתי קבוצות אוכלוסייה אלו. לעומת זאת, אותה ירידה אחידה של 10 נקודות האחוז תביא אותנו למסקנה כי ההטיה הסוציו-אקונומית נחלשה אם נשפוט לפי הפער ביחס הסיכוי, זאת משום שרגישות יחס זה לשינויים בשיעור ההצבעה מתעצמת והולכת ככל שעולה שיעור ההצבעה. המשמעות היא ששימוש ביחס הסיכוי מטה את המסקנה לכיוון היחלשות ההטיה הסוציו-אקונומית בהשוואה על פני זמן. לעומת זאת שימוש ביחס בין שיעור ההצבעה של העשירון התחתון לזה של העשירון העליון, כפי שנעשה לעתים בספרות זו, דוחף את המסקנה לכיוון של החרפת ההטיה הסוציו-אקונומית.

בחרנו להשתמש בשיעור ההצבעה עצמו כמשתנה מוסבר כדי לא ליצור הטיה לטובת מסקנה כזו או אחרת באשר למידת ההשתנות של ההטיה הסוציו-אקונומית על פני זמן, וזאת על אף המחיר הסטטיסטי שצוין למעלה. עוד חשוב לזכור כי ייצוג טוב יותר של העדפות הציבור תלוי במידה רבה בשיעור ההצבעה עצמו של כל אחת מקבוצות האוכלוסייה ולא בטרנספורמציה כזו או אחרת. בשל כך יש יתרון חשוב נוסף לשימוש בשיעור ההצבעה כמשתנה מוסבר על פני החלופות.

3.2 המשתנים המסבירים

התנאים הסוציו-אקונומיים של הרשות המקומית מיוצגים בעבודה זו על ידי שלושה משתנים מרכזיים, שהם גם רכיבים עיקריים במדד הסוציו-אקונומי שמפרסמת מעת לעת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

1. השכר הממוצע למשרת שכיר ברשות המקומית.¹²

2. השיעור הממוצע של זכאים לתעודת בגרות מתוך גילאי 17-18 ברשות המקומית (בנקודות אחוז).

3. השיעור הממוצע של סטודנטים הלומדים באוניברסיטאות לתואר ראשון ומעלה ובמכללות המעניקות תואר ראשון מתוך אוכלוסיית בני 20-29 ברשות המקומית (בנקודות אחוז).

שלושת המשתנים לעיל נמדדו עבור כל אחת מארבע מערכות הבחירות לכנסת שנכללו בעבודה זו.

משיקולים של זמינות נתונים, הוחלט לעשות שימוש בשכר הממוצע למשרת שכיר במקום ההכנסה הממוצעת לתושב, שנהוג לכלול כאחד הרכיבים במדד הסוציו-אקונומי. אין עדיין נתונים לגבי ההכנסה הממוצעת לתושב בשנת 2006 לפי יישובים הואיל ועד כה לא פרסמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה את רכיבי המדד הסוציו-אקונומי לשנת 2006.

בשל הקורלציה הגבוהה בין הכנסה להשכלה (לוח 3) לא נבחנו השפעות שני המשתנים הללו באותה משוואה, אלא בשתי משוואות נפרדות. כמו כן, לא נבדקה ההשערה ששיעור ההשתתפות מושפע בדרגה שונה מרמות השכלה שונות, ושוב בגלל המתאם הגבוה והמובהק בין שני המשתנים שמייצגים השכלה בעבודה זו (לוח 3). במקום זאת, נעשה שימוש במשתנה השכלה מצרפי, שהוא הממוצע המשוקלל של שיעור הזכאות לבגרות ושיעור הלומדים לתואר ראשון כדי לאפשר ביטוי לשונות בשני מדדי ההשכלה.

3.3 משתני בקרה

מקובל לחשוב שדפוסי ההשתתפות בבחירות לכנסת של התושבים הערבים והחרדים מושפעת מגורמים ייחודים מעבר להבדלים ברמה הסוציו-אקונומית. נציגיה הנבחרים של האוכלוסייה החרדית שימשו לאורך שנים לשון מאזנים המקנה להם השפעה סגולית מעבר לכוחם

¹² נתוני השכר למשרת שכיר ביישובים בית אל ובסמ"ה נראו בעליל בלתי מהימנים, ולכן יישובים אלה לא נכללו באוכלוסיית המחקר.

האלקטורלי. לפי הגישה האינסטרומנטלית, הנטייה להצביע תלויה בהסתברות להשפיע על תוצאות הבחירות, ולכן לפי גישה זו ההשתתפות הפוליטית של אוכלוסייה זו צפויה להיות בשיעורים גבוהים יותר, יתר הדברים קבועים. לעומת זאת בגלל ההשפעה הנמוכה יותר של התושבים הערבים, שמתבטאת למשל בכך שחברי כנסת מהמפלגות הערביות מעולם לא השתתפו בקואליציה, הם יטו להשתתף בשיעורים נמוכים יותר בבחירות לכנסת.

כדי לבדוד את השפעת המשתנים הסוציו-אקונומיים של הרשות על שיעור ההשתתפות נכללו שני משתני דמי מגזריים עבור רשויות ערביות ורשויות חרדיות. ברשויות הערביות נכללו כלל הרשויות שבהן יותר ממחצית התושבים אינם יהודים. ברשויות החרדיות נכללו היישובים הבאים: אלעד, ביתר עילית, בני-ברק, מודיעין עילית, עמנואל, קריית יערים ורכסים.

מחקרים רבים הראו כי הנטייה להצביע מושפעת מגילו של האזרח. האוכלוסייה הצעירה נוטה להצביע בשיעורים נמוכים יותר בהשוואה לאוכלוסייה הבוגרת. לכן רשימת משתני הבקרה כוללת את משקל האוכלוסייה הצעירה ביישוב (שיעור גילאי 20 עד 29 באוכלוסיית הרשות). הכללת משתנה זה חשובה במדידת ההטיה הסוציו-אקונומית שכן הקשר החיובי בין הגיל לשכר, המתועד היטב בספרות של כלכלת עבודה, עלול להטות את המקדם של השכר במשוואת שיעור ההשתתפות בבחירות. השמטת משתנה זה עלולה להיות חשופה לטענה שהקשר בין השכר לבין שיעור ההצבעה משקף את ההבדלים בהרכב הדמוגרפי.

3.4 המודלים האקונומטרים

המודל האקונומטרי הראשון שיסייע בחשיפת קיומה של הטיה סוציו-אקונומית בהשתתפות הפוליטית מנוסח במונחי רמות (שיעור ההצבעה) עבור כל אחת מארבע מערכות הבחירות שנבדקו.

$$(1) \quad Y_{m,t} = a_0 + a_1 X_{m,t} + a_2 S_m + a_3 D_{m,t} + \varepsilon_{m,t}$$

Y_{mt} הוא מספר התושבים שהצביעו ברשות m במערכת בחירות שהתקיימה בשנה t חלקי מספר בעלי זכות הבחירה באותה רשות. לכל אחת מארבע מערכות הבחירות הורצה רגרסיה נפרדת כאשר המשתנה המוסבר והמשתנים המסבירים נמדדו עבור כל אחת מארבע נקודות הזמן. בהמשך לדיון למעלה על רגישות דרך המדידה של השינוי בהטיה הסוציו-אקונומית, נעשה שימוש גם במשתנה מוסבר שהוא יחס הסיכוי להשתתף בבחירות (המנה של שיעור ההשתתפות בבחירות

לכנסת חלקי שיעור אי-ההשתתפות, במונחים לוגריתמים) וכן ביחס שיעור ההצבעה ברשות מסוימת חלקי שיעור ההצבעה הממוצע במערכת הבחירות. X_{mt} הוא המשתנה המסביר (הכנסה או השכלה) ברשות m במערכת בחירות שהתקיימה בשנה t ו- S_m מייצג את המגזר אליו שייכת הרשות (ערבי או חרדי, המגזר אינו משתנה על פני זמן, ולכן הוא אינו נושא אינדקס של זמן) ו- $D_{m,t}$ מסמן את ההרכב הדמוגרפי של היישוב. הרצת רגרסיה מסוג זה מאפשרת ללמוד בו זמנית ובמישרין על קיומה של הטיה סוציו-אקונומית בנקודת זמן ספציפית ועל תמורות אפשריות בעוצמתה של הטיה זו על פני ארבע מערכות בחירות.

המודל האקונומטרי השני בוחן האם התרחבה ההטיה המעמדית בהשתתפות בבחירות על פי ההפרש בין דפוסי ההצבעה בין שתי מערכות בחירות. כלומר מודל זה בוחן האם הירידה בשיעור ההשתתפות (בנקודות אחוז) היא אחידה לכל היישובים או שמא היא שונה לפי הרמה הכלכלית-חברתית של תושבי היישוב:

$$(2) \quad \Delta Y_m = b_0 + b_1 X_{m,t-1} + b_2 S_m + b_3 D_{m,t} + v_m$$

המקדם b_1 בוחן האם הירידה בשיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת שונה בין יישובים לפי הרמה הסוציו-אקונומית בנקודת המוצא. רגרסיה זו מתמודדת עם החשש לפירוש מוטעה של המקדם של הרמה הכלכלית-חברתית בגלל סיבתיות הפוכה (שיעור ההשתתפות משפיע על רמת ההכנסה). קשה לקבל את הטענה ששינוי בשיעור ההשתתפות בבחירות בין שתי מערכות בחירות הוא בעל השפעה סיבתית על הרמה הכלכלית של היישוב בעת שהתקיימה מערכת הבחירות הקודמת. חשש זה פוחת ככל שגדל מרחק הזמן בין שתי מערכות הבחירות.

בפרק האמידה תוצג גרסה נוספת של המודל האקונומטרי המופיע במשוואה (2), ולפיו השינוי ברמה הכלכלית-חברתית של היישוב הוא המשתנה המסביר המרכזי במקום הרמה הכלכלית-חברתית במועד מסוים. בדיקה זו מאפשרת לבחון האם הייתה החרפה בעוצמת ההטיה הסוציו-אקונומית בהצבעה בבחירות לכנסת על בסיס ההשתנות על פני זמן של שיעור ההשתתפות בין שתי מערכות בחירות והשתנות רמת ההכנסה (או השכלה) באותה תקופה. לפי גרסה זו, השינוי בשיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת הוא בהתאם לשינוי על פני זמן ברמה הכלכלית-חברתית של תושבי היישוב ולא לפי הרמה הכלכלית-חברתית עצמה במועד מסוים (למשל במועד הבחירות הקודמות).

חשיבותה של גרסה זו נעוצה ביכולת להתגבר על חסרונה של בדיקה ישירה של השפעת התרחבות אי השוויון הכלכלי על שיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת. לא ניתן להסיק על השפעת התרחבות אי השוויון בשכר או בהשכלה על שיעור ההצבעה על סמך המקדמים a_1 או b_1 (בגרסה הראשונה) אפילו אם הם חיוביים בכל מערכת בחירות וגדלים על פני זמן. לעומת זאת, מקדם חיובי של שיעור השינוי בשכר במשוואת רגרסיה של השינוי בשיעור ההשתתפות בבחירות (b_1 בגרסה השנייה) פירושה שיישובים בהם שיעור צמיחת השכר היה גבוה יותר שיעור ההצבעה עלה יותר או ירד פחות בהשוואה ליישובים בהם צמח השכר בשיעור נמוך. במקרה כזה, התרחבות אי השוויון, שביטויה קצב גידול מהיר יותר של השכר בקרב בעלי השכר הגבוה, תביא להתרחבות ההטיה הסוציו-אקונומית.

4. התוצאות

לוח 4 מציג את המקדם של השכר למשרת שכיר (בממוצע ליישוב) ברגרסיית שיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת בארבע מערכות בחירות. המקדם הוא חיובי ומובהק סטטיסטית בכל אחת ואחת מארבע מערכות הבחירות האחרונות לכנסת. תוצאות אלו מאשרות את קיומה של הטיה סוציו-אקונומית בהשתתפות בבחירות לכנסת ישראל ולפיה, התושבים ביישובים בעלי מעמד סוציו-אקונומי גבוה נוטים להצביע בשיעור גבוה יותר בהשוואה ליישובים חלשים.

ניתן לראות כי המקדם של השכר למשרת שכיר, שמהווה מדד לעוצמת ההטיה הסוציו-אקונומית, גדל באופן עקבי ממערכת הבחירות לכנסת ה-14 (1996) ועד לכנסת ה-17 (2006), ולכאורה ניתן לפרש זאת כהתעצמות ההטיה. ואולם, כפי שהוסבר למעלה, התפתחות ההטיה הסוציו-אקונומית רגישה לדרך המדידה של המשתנה המוסבר. התוצאה לגבי התרחבות ההטיה הסוציו-אקונומית נעלמת אם מנסחים את המשתנה המוסבר במונחי יחס הסיכוי להשתתף בבחירות (לוח נספח 1) ולעומת זאת היא מחריפה אם משתמשים ביחס שיעור ההצבעה ברשות לשיעור ההצבעה הממוצע (לוח נספח 2).

התוצאה לגבי ההטיה הסוציו-אקונומית בחתך רוחב של יישובים בכל אחת מארבע מערכות הבחירות מתקבלת גם לאחר שמתחשבים בשיוך המגזרי של רשויות מקומיות לאוכלוסייה

החרדית או הערבית ובהרכב הדמוגרפי. מעניין לציין כי המקדם של רשות מקומית ערבית איננו שונה באופן מובהק מאפס. כלומר, דפוסי ההצבעה של התושבים ביישובים הערבים אינם שונים מאלו של התושבים ביישובים היהודיים לאחר שמפקחים על ההבדלים ברמת ההכנסה.

לעומת זאת, הנטייה של התושבים ברשויות המקומיות החרדיות להשתתף בבחירות לכנסת היא גבוהה יותר בהשוואה לשאר תושבי המדינה אם לשפוט על פי המקדם של רשות חרדית בלוח 4. הרגרסיות חושפות עלייה חדה במקדם של רשויות חרדיות כאשר במערכת הבחירות האחרונה (2006) שיעור ההשתתפות ביישוב חרדי היה גבוה בכ-19 נקודות אחוז בהשוואה לשאר היישובים. נשים לב, עלייה זו במקדם של יישוב חרדי מבטאת בעיקר את הירידה החדה בשיעור ההצבעה של יישובים שאינם חרדיים וזאת לעומת היציבות (עם נטייה קלה לירידה) בשיעור ההצבעה ביישובים חרדיים. תוצאה זו נשמרת גם אם המשתנה המוסבר מנוסח במונחי יחס הסיכוי להשתתף (לוח נספח 1).

כצפוי, משקל האוכלוסייה הצעירה (שיעור גילאי 20 עד 29 באוכלוסיית היישוב) משפיע באופן שלילי על שיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת בכל מערכות הבחירות. המובהקות של משתנה במערכת הבחירות של 2006 רגישה למשתנה שמייצג את המעמד הסוציו-אקונומי של היישוב. הוא אינו מובהק כאשר הדירוג הכלכלי מיוצג על ידי השכר למשרת שכיר והופך למובהק כאשר עושים שימוש ברמת ההשכלה כאינדיקטור למעמד הסוציו-אקונומי.

התוצאה בעניין קיומה של הטיה סוציו-אקונומית היא מוצקה גם כאשר מחליפים את המשתנה שכר למשרת שכיר בממד מורכב של השכלה (ממוצע משוקלל של שיעור זכאות לבגרות ושיעור הלומדים לתואר ראשון). לוח 5 מראה כי המקדם של רמת ההשכלה ביישוב הוא חיובי ומובהק באופן עקבי בכל אחת מארבע מערכות הבחירות האחרונות לכנסת. ביישובים שתושביהם הם בעלי השכלה גבוהה יותר שיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת גבוה יותר בהשוואה ליישובים שתושביהם בעלי השכלה נמוכה. בדומה לממצא לגבי מקדם השכר למשרת שכיר גם המקדם של רמת ההשכלה גדל והולך כלל שמתקרבים למערכת הבחירות האחרונה (2006).

לוחות 6 ו-7 מציגים את האמידה של משוואה (2) שבוחנת האם חל שינוי דיפרנציאלי בשיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת לפי הרמה הכלכלית חברתית של היישוב המיוצגת על ידי השכר

הממוצע למשרת שכיר או רמת ההשכלה הממוצעת ביישוב, כפי שנמדדו במועד הבחירות הקודמות. בחינה זו נעשית על פי ההשוואה של הפרש בין שיעור ההשתתפות בכל אחת משלוש מערכות הבחירות לכנסת 1996, 1999 ו-2003 לבין שיעור ההצבעה במערכת הבחירות האחרונה (2006).

נמצא כי הירידה בשיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת הייתה חריפה יותר ביישובים חלשים יותר מבחינה כלכלית-חברתית. המקדם של השכר הממוצע למשרת שכיר (או רמת ההשכלה) ביישוב הוא חיובי ומובהק סטטיסטית. מקדם חיובי פירושו שהפער, שהוא שלילי בגלל הירידה בשיעור ההצבעה, בין שיעור ההשתתפות במערכת הבחירות 2006 למערכת הבחירות הקודמת היה קטן ביישובים חזקים. תוצאה זו חוזרת על עצמה ובצורה מובהקת בכל אחת משלוש ההשוואות שנעשו.

הירידה הדיפרנציאלית בשיעור ההשתתפות לפי הרמה הכלכלית-חברתית של היישוב מתקבלת גם לאחר התחשבות בשיוך רשויות מסוימות לשני מגזרי האוכלוסייה שהוזכרו: ערבים וחרדים. מעניין לציין, שהתוצאות בלוחות 6 ו-7 מראות כי הירידה הייתה מתונה יותר ביישובים הערבים ועוד יותר ביישובים החרדים, כפי שניתן לשפוט על פי מקדמי הרגרסיה של משתני המגזרים.

לוח 8 בוחן האם השינוי בשיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת מתואם עם השינוי ברמת ההכנסה (בחינה דומה נעשתה גם לגבי השכלה אך היא אינה מוצגת כאן בגלל הדמיון הרב בתוצאות). הרגרסיות שמוצגות בלוח מאפשרות לבדוק האם יישובים שחוו צמיחה מהירה יותר בשכר הממוצע למשרת שכיר התנהגו אחרת מיישובים שלא נהנו מאותו שגשוש כלכלי. בדיקה סטטיסטית זו נותנת מעמד בלעדי לשונות על פני זמן במשתנים שבמוקד (להבדיל מן השונות בין יישובים).

תוצאות האמידה מלמדות כי יש הבדל מובהק בקצב ירידת שיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת בין יישובים שהכנסת תושביהם צמחה מהר לעומת אלו שהכנסתם צמחה באיטיות או נסוגה רק כאשר האוכלוסייה הנחקרת מוגבלת לרשויות מקומיות יהודיות. עוצמת הירידה בשיעור ההשתתפות הייתה חריפה יותר בקרב רשויות יהודיות שצמחו לאט בהשוואה לרשויות שצמחו בקצב מהיר, אם לשפוט על פי מקדם הרגרסיה.

התוצאה שהתקבלה היא מפתיעה לאור הנתונים המצרפיים שהוצגו בלוח 1, ולפיהם הירידה על פני התקופה הנחקרת בשיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת הייתה תוך כדי עלייה ברמת ההכנסה לנפש, בשיעור הזכאות לבגרות ובשיעור הלומדים לתואר ראשון או יותר. השילוב של מתאם שלילי ברמה המצרפית בין שיעור ההשתתפות בבחירות לרמת ההכנסה על פני זמן יחד עם מתאם חיובי ברמת הפרט (או הרשות) בין שיעור ההשתתפות בבחירות לרמת ההכנסה בנקודת זמן נמצא גם במדינות מפותחות אחרות (Filer et al, 1993).

העדר מתאם מובהק שנמצא בין השינוי בשיעור ההצבעה לקצב גידול ההכנסה לגבי רשויות ערביות מחדד את הזהירות שיש לנקוט בהישענות על תוצאה זו כדי לחזות את דפוסי ההשתתפות בבחירות ביישוב מסוים לפי הגידול הצפוי ברמה הכלכלית באותו היישוב. זאת על אף הממצאים בלוחות הקודמים שמלמדים כי שיעור ההצבעה ביישוב חזק מבחינה כלכלית גבוה יותר מיישוב חלש.

5. סיכום ומסקנות

עבודה זו מתמקדת בחקירת השאלה האם הירידה החדה בשיעור ההשתתפות של אזרחי ישראל בבחירות בין ארבע מערכות בחירות לכנסת (1996, 1999, 2003, 2006) מאפיינת יותר את השכבות החלשות ביותר מבחינה סוציו-אקונומית, וזאת לאור חשיבות ההשתתפות לייצוג ההעדפות של תושבי המדינה.

בהיעדר נתונים בפועל על ההצבעה ומאפיינים כלכליים-חברתיים ברמת הפרט, העבודה עושה שימוש בנתוני הרשויות המקומיות ובהם שיעור ההשתתפות הממוצע של תושבי הרשות המקומית בכל אחת מארבע מערכות הבחירות לכנסת ומשתנים המייצגים את הרמה הכלכלית-חברתית של תושבי הרשות המקומית כמו השכר הממוצע למשרת שכיר ורמת ההשכלה הממוצעת ברשות, באותן ארבע נקודות זמן.

מחקר זה מוצא כי ישנה השפעה חיובית של המשתנים הסוציו-אקונומיים המרכזיים על שיעור ההצבעה בכל אחת מארבע מערכות הבחירות שנבחנו. התושבים ברשויות מקומיות המאופיינות ברמת הכנסה (או השכלה) גבוהה נוטים להצביע בשיעור (ממוצע) גבוה יותר בהשוואה לתושבים

ברשויות חלשות. כלומר ישנה הטיה סוציו-אקונומית בדפוסי ההשתתפות בבחירות בכל אחת מארבע מערכות הבחירות שנבחנו.

השוואת ארבע מערכות הבחירות מלמדת כי חלה עלייה עקבית בעוצמת השפעת השכר על שיעור ההשתתפות בבחירות, אם לשפוט על פי המקדם של השכר הממוצע למשרת שכיר ברשות המקומית. תוצאות דומות מתקבלות אם מחליפים את השכר הממוצע ברמת ההשכלה הממוצעת במשוואת הרגרסיה של שיעור ההצבעה בבחירות. זוהי אינדיקציה להתרחבות ההטיה הסוציו-אקונומית בשיעור ההצבעה בעשור שבין 1996 ל-2006. חיזוק לכך ניתן למצוא גם בבחינה של השינוי בשיעור ההשתתפות בבחירות לפי הדירוג הכלכלי-חברתי של הרשות המקומית בשנת 1996. הירידה בשיעור ההשתתפות בבחירות הייתה חריפה יותר ביישובים ברמה כלכלית-חברתית נמוכה בהשוואה ליישובים בדירוג כלכלי גבוה.

ניתוח ההתפתחות על פני זמן בהטיה הסוציו-אקונומית בהצבעה על בסיס "הפרש הפרשים"- הפרש שיעור ההשתתפות בבחירות בין שתי מערכות הבחירות 1996 ו-2006 והפרש השכר (בלוגים) בין אותן שתי נקודות זמן מראה כי שיעור ההצבעה ירד פחות ברשויות בהן צמח השכר בשיעור מהיר יותר. עם זאת תוצאות אלו תקפות רק לאוכלוסייה היהודית.

עוד נמצא כי שיעור ההצבעה ברשויות מקומיות חרדיות הוא גבוה יותר בהשוואה לרשויות מקומיות יהודיות שאינן חרדיות גם לאחר שמתחשבים בהבדלים ברמת הכנסה (או ההשכלה). לעומת זאת, התושבים ברשויות מקומיות ערביות נוטים להצביע בשיעור דומה לזה של רשויות יהודיות שאינן חרדיות, גם כאן לאחר שנלקחו בחשבון הבדלי ההכנסה (או השכלה).

הממצאים של עבודה זו מעוררים דאגה לגבי יכולתה של הדמוקרטיה הישראלית לנפק החלטות (במיוחד בתחום הכלכלי) שתואמות את העדפותיו של הציבור. התרחבות ההטיה הסוציו-אקונומית עלולה להביא את מקבלי ההחלטות להתחשב פחות ופחות ברווחתן של השכבות החלשות. למעשה הימנעותם של רבים מאלו שמאכלסים את תחתית הסולם הכלכלי אינה מאפשרת אפילו לדעת מה העדפותיהם. הבעיה מחמירה עוד יותר בחברה בה מעמיקים פערי ההכנסות. החשש הוא שהתרחבות אי השוויון תביא לירידת בשיעור ההשתתפות, שמצידה תכתוב

מדיניות כלכלית מרחיבת פערים כלכליים, וחוזר חלילה. מעגל כזה, במידה שהוא קיים, מסכן את הדמוקרטיה הישראלית שגם כך אינה מוצקה.

ביבליוגרפיה

- אריאן, א. ושמיר, מ. (2002), "הימנעות והצבעה בבחירות 2001" בתוך אריאן, א. ושמיר, מ. (עורכים), **הבחירות בישראל – 2001**, (עמ' 29-55), ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בורק ל., פיינשטיין י., (2000), אפיון יחידות גיאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית כלכלית של האוכלוסייה, סדרת פרסומי מפקד האוכלוסין והדיוור 1995, מס' 13, ירושלים.
- בורק ל., ציבל נ., (2003), אפיון רשויות מקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה 1999, פרסום מיוחד 1197, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.
- בורק ל., ציבל נ., (2004), אפיון רשויות מקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה, פרסום מיוחד 1222, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.
- שלו מיכאל וקיש סיגל, (2001) "שסעים חברתיים בקרב מצביעים לא-יהודים: ניתוח חדש", בתוך אריאן, א. ושמיר, מ. (עורכים), **הבחירות בישראל – 1999**, (עמ' 91-136), ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Avner U., Voter Participation in the 1973 Elections , from **The Elections in Israel-1973**, Ed. Asher Arian, Jerusalem: Jerusalem Academic Press, 1975, 203-218.

Alesina, A., and Rodrik, D., (1994), Distributive Politics and Economic Growth, *Quarterly Journal of Economics* 109, pp. 465-490.

Ansolabehere S, De Figueiredo J.M. and Snyder J.M., (2003), "Why Is There So Little Money in U.S. Politics?", *Journal of Economic Perspectives* 17(1), 105-130.

Blais Andre, **To Vote Or Not To Vote: The Merits and Limits of Rational Choice Theory**, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2000.

Boix C., **Democracy and Redistribution**, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Filer John E., Kenny Lawrence W. and Morton Rebecca B., "Redistribution, Income, and Voting," *American Journal of Political Science*, vol. 37, no. 1, Feb 1993, 63-87.

Goodin, R and Dryzek, J., (1980), Rational Participation: The Politics of Relative Power, *British Journal of Political Science* 10 (3), pp. 273-292.

Leighley J.E. and Nagler J., (1992), Socioeconomic Class Bias in Turnout, 1964-1988: The Voters Remain The Same, *American Political Science Review* 86, No.3, Sep., 725-736.

Leighley J.E. and Nagler J., (2007), Unions, Voter Turnout, and Class Bias in the U.S. Electorate, 1964-2004, *The Journal of Politics* 69, No.2, May, 430-441.

Lijphart, A. (1997), Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma, Presidential Address, American Political Science Association, 1996, *American Political Science Review*, 91, 1-14.

Meltzer A. H., and Richard, S. F., (1981), A Rational Theory of the Size of Government, *Journal of Public Economy* 89, pp. 914-927.

Oliver J.E ,(2001), **Democracy in Suburbia**, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Quaile K.H. and Leighley J.E., (1992), The Policy Consequences of Class Bias in State Electorates, *American Journal of Political Science* 36, No.2, May, 351-365.

Solt F., (2004), "Civics or Structure? Revisiting the Origins of Democratic Quality in the Italian Regions", *British Journal of Political Science* 34(1): 123-35.

Solt F., (2008), Economic Inequality and Democratic Political Engagement, *American Journal of Political Science* 52, No.1, Jan., 48-60.

לוח 1: תיאור הנתונים

2006	2003	1999	1996	
5,569 (186)	5,371 (186)	4,635 (184)	3,872 (178)	שכר חודשי ממוצע למשרת שכיר
אין נתונים	48.7% (186)	40.2% (184)	32.7% (169)	שיעור הזכאות לבגרות (%)
אין נתונים	12.9% (186)	11.3% (184)	4.9% (167)	שיעור לומדים לתואר 1 ומעלה מתוך גילאי 20-29
61.3% (186)	68.3% (186)	80.1% (183)	81.1% (180)	שיעור ההשתתפות בבחירות (%)**
62.7% (106)	71.4% (106)	82.5% (105)	83.4% (104)	שיעור ההשתתפות ברשויות היהודיות (ללא חרדים)
57.6% (73)	62.3% (73)	75.9% (71)	77.5% (71)	שיעור ההשתתפות ברשויות ערביות
77.0% (7)	84.3% (7)	86.0% (7)	85.8% (5)	שיעור ההשתתפות ברשויות חרדיות
15.8% (186)	16.2% (186)	16.7% (186)	15.8% (184)	שיעור גילאי 20 עד 29 באוכלוסייה

ללא מועצות אזוריות וללא בית אל ובסמ"ה. בסוגריים מספר הרשויות המקומיות.
הערה: הרשויות החרדיות הן: אלעד, ביתר עילית, בני-ברק, מודיעין עילית, עמנואל, קריית יערים ורכסים.

לוח 2: שיעור הירידה בשיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת לפי אשכול כלכלי-חברתי

מידת הירידה בשיעור ההשתתפות	שיעור ההשתתפות בשנת 2006	שיעור ההשתתפות בשנת 1996	מספר הרשויות	
19.8%	61.3%	81.1%	186	כל הרשויות
18.5%	60.2%	78.7%	38	אשכולות 2-1
16.2%	70.1%	86.3%	27	אשכולות 10-8
20.7%	62.7%	83.4%	106	רשויות יהודיות שאינן חרדיות
23.7%	57.3%	81.0%	22	אשכולות 2-4
16.2%	70.1%	86.3%	27	אשכולות 10-8

ללא מועצות אזוריות וללא בית אל ובסמ"ה.

לוח 3: קורלציות בין המשתנים העיקריים, 2006

שיעור גילאי 20 עד 29 באוכלוסייה	שיעור ההשתתפות בבחירות (%)	שיעור לומדים לתואר ראשון ומעלה מתוך גילאי 20-29	שיעור הזכאות לבגרות (%)	שכר חודשי ממוצע למשרת שכיר	רשויות חרדיות	רשויות ערביות	
0.235*** (0.001)	-0.257*** (0.000)	-0.533*** (0.000)	-0.434*** (0.000)	-0.620*** (0.000)		1	רשויות ערביות
0.085 (0.250)	0.274*** (0.000)	-0.224*** (0.002)	-0.469*** (0.000)	-0.192*** (0.009)	1		רשויות חרדיות
-0.473*** (0.000)	0.404*** (0.000)	0.877*** (0.000)	0.716*** (0.000)	1			שכר חודשי ממוצע למשרת שכיר
-0.174** (0.018)	0.235*** (0.001)	0.793*** (0.000)	1				שיעור הזכאות לבגרות (%)
-0.310*** (0.000)	0.380*** (0.000)	1					שיעור לומדים לתואר 1 ומעלה מתוך גילאי 20- 29
-0.203*** (0.006)	1						שיעור ההשתתפות בבחירות (%)
1							שיעור גילאי 20 עד 29 באוכלוסייה

בסוגריים רמת המובהקות המדויקת.

* מובהק ברמה של 10%; ** מובהק ברמה של 5%; *** מובהק ברמה של 1%.

הערה: שיעור הזכאות לבגרות ושיעור הלומדים לתואר ראשון ומעלה מתוך גילאי 20-29 מתייחסים לשנת 2003. ללא מועצות אזוריות וללא בית אל ובסמ"ה.

לוח 4: השתתפות בבחירות לכנסת ורמת ההכנסה

המשתנה המוסבר: שיעור ההשתתפות

בחירות 2006	בחירות 2003	בחירות 1999	בחירות 1996	
-96.352*** (0.002)	-22.607 (0.362)	8.885 (0.719)	37.732 (0.205)	קבוע
3.746* (0.062)	-1.645 (0.373)	1.440 (0.427)	0.129 (0.942)	רשות ערבית
19.469*** (0.000)	14.263*** (0.000)	4.607 (0.206)	3.528 (0.332)	רשות חרדית
18.331*** (0.000)	11.894*** (0.000)	10.052*** (0.000)	6.647** (0.046)	השכר החודשי למשרת שכיר (לוג) ¹
-0.103 (0.791)	-0.634** (0.049)	-0.826*** (0.005)	-0.709** (0.021)	שיעור גילאי 20 עד 29 באוכלוסייה
0.252	0.340	0.228	0.151	Adjusted R ²
15.732	23.507	13.904	8.807	מבחן F
0.000	0.000	0.000	0.000	מובהקות מבחן F
176	176	176	176	מספר התצפיות

בסוגריים רמת המובהקות המדויקת.

* מובהק ברמה של 10%; ** מובהק ברמה של 5%; *** מובהק ברמה של 1%.

1. השכר החודשי למשרת שכיר נמדד באותה שנה בה נערכו הבחירות או בשנה הסמוכה לה אם אין נתונים.

2. עבור אוכלוסייה קבועה של רשויות מקומיות ללא בית אל ובסמ"ה. הרשויות בהם חסר לפחות אחד המשתנים בלפחות אחת השנים הינם: אלעד, בוקעתא, כאוכב אבו אל היג'א, כפר ברא, כפר תבור, מודיעין, מודיעין-עילית, מסעדה, מעלה-עירון וקציר-חריש.

לוח 5: השתתפות בבחירות לכנסת ורמת ההשכלה

המשתנה המוסבר: שיעור ההשתתפות

בחירות 2006	בחירות 2003	בחירות 1999	בחירות 1996	
60.860*** (0.000)	77.630*** (0.000)	95.350*** (0.000)	91.130*** (0.000)	קבוע
3.005 (0.124)	-2.142 (0.212)	0.344 (0.849)	1.728 (0.381)	רשות ערבית
24.097*** (0.000)	20.306*** (0.000)	8.139* (0.082)	7.955* (0.075)	רשות חרדית
0.428*** (0.000)	0.332*** (0.000)	0.233*** (0.000)	0.208*** (0.010)	השכלה ¹
-0.943** (0.013)	-1.007*** (0.002)	-1.309*** (0.000)	-0.921*** (0.004)	שיעור גילאי 20 עד 29 באוכלוסייה
0.217	0.313	0.218	0.167	Adjusted R ²
12.141	19.376	12.236	9.083	מבחן F
0.000	0.000	0.000	0.000	מובהקות מבחן F
162	162	162	162	מספר התצפיות

בסוגריים רמת המובהקות המדויקת.

* מובהק ברמה של 10%; ** מובהק ברמה של 5%; *** מובהק ברמה של 1%.

- ההשכלה נמדדת באותה שנה בה נערכו הבחירות או בשנה הסמוכה לה אם אין נתונים. המשתנה חושב על פי הממוצע של שיעור הזכאים לתעודת בגרות מתוך גילאי 17-18 ושיעור הלומדים לתואר ראשון ומעלה מתוך גילאי 20-29. יצוין עבור שנת 2006, נלקחו נתוני ההשכלה משנת 2003.
- עבור אוכלוסייה קבועה של רשויות מקומיות.

לוח 6: השינוי בהשתתפות בבחירות לכנסת והרמה הסוציו-אקונומית של הרשות

המשתנה מוסבר: ההפרש בשיעור ההשתתפות בין שתי מערכות בחירות

ההפרש בין 2006 ל- 2003	ההפרש בין 2006 ל- 1999	ההפרש בין 2006 ל- 1996	
-44.496*** (0.000)	-70.599*** (0.000)	-84.482*** (0.000)	קבוע
6.271*** (0.000)	4.683*** (0.003)	4.696*** (0.005)	רשות ערבית
3.417* (0.065)	13.728*** (0.000)	10.958*** (0.003)	רשות חרדית
4.089*** (0.001)	5.802*** (0.005)	7.535*** (0.001)	השכר החודשי למשרת שכיר בבחירות הקודמות (לוג)
0.189	0.102	0.071	Adjusted R ²
15.326	7.861	5.578	מבחן F
0.000	0.000	0.001	מובהקות מבחן F
186	183	180	מספר התצפיות

בסוגריים רמת המובהקות המדויקת.

* מובהק ברמה של 10%; ** מובהק ברמה של 5%; *** מובהק ברמה של 1%.
הערה: השכר החודשי מתייחס לשנת 2003 ללא בית אל ובסמ"ה.

לוח 7: השינוי בהשתתפות בבחירות לכנסת והרמה הסוציו-אקונומית של הרשות

המשתנה מוסבר: ההפרש בשיעור ההשתתפות בין שתי מערכות בחירות

ההפרש בין 2006 ל- 2003	ההפרש בין 2006 ל- 1999	ההפרש בין 2006 ל- 1996	
-13.166*** (0.000)	-27.772*** (0.000)	-30.768 (0.000)	קבוע
5.733*** (0.000)	4.629*** (0.001)	4.581 (0.002)	רשות ערבית
5.177** (0.014)	17.600*** (0.000)	16.066*** (0.000)	רשות חרדית
0.118*** (0.002)	0.210*** (0.000)	0.270*** (0.000)	רמת ההשכלה בבחירות הקודמות
0.188	0.123	0.106	Adjusted R ²
15.250	9.518	8.084	מבחן F
0.000	0.000	0.000	מובהקות מבחן F
186	183	180	מספר התצפיות

בסוגריים רמת המובהקות המדויקת.

* מובהק ברמה של 10%; ** מובהק ברמה של 5%; *** מובהק ברמה של 1%.

הערה: רמת ההשכלה מתייחסת לשנת 2003 ללא בית אל ובסמ"ה.

לוח 8: השינוי בהשתתפות בבחירות לכנסת והשינוי ברמה הסוציו-אקונומית של הרשות המשתנה המוסבר: ההפרש בשיעור ההשתתפות בין שתי מערכות בחירות

ההפרש בין 2006 ל-1996			
רשויות ערביות	רשויות יהודיות	כל הרשויות	
-15.479*** (0.000)	-25.988*** (0.000)	-23.054*** (0.000)	קבוע
		1.117 (0.412)	רשות ערבית
	11.769*** (0.000)	9.511*** (0.010)	רשות חרדית
-20.081 (0.137)	13.251*** (0.000)	6.119 (0.170)	השינוי בשכר החודשי למשרת שכיר (הפרש הלוגים)
0.018	0.254	0.022	Adjusted R ²
2.260	19.251	2.319	מבחן F
0.137	0.000	0.077	מובהקות מבחן F
70	108	178	מספר התצפיות

בסוגריים רמת המובהקות המדויקת.

* מובהק ברמה של 10%; ** מובהק ברמה של 5%; *** מובהק ברמה של 1%.
הערה: ללא בית אל ובסמ"ה.

לוח נספח 1: השתתפות בבחירות לכנסת ורמת ההכנסה

המשתנה המוסבר: $\log [\text{turnout}/(1-\text{turnout})]$

בחירות 2006	בחירות 2003	בחירות 1999	בחירות 1996	
-6.709*** (0.000)	-3.956*** (0.001)	-4.466*** (0.004)	-2.829 (0.159)	קבוע
0.182** (0.042)	-0.039 (0.655)	0.168 (0.134)	0.064 (0.589)	רשות ערבית
0.884*** (0.000)	0.770*** (0.000)	0.394* (0.080)	0.318 (0.195)	רשות חרדית
0.823*** (0.000)	0.606*** (0.000)	0.787*** (0.000)	0.606*** (0.007)	השכר החודשי למשרת שכיר (לוג) ¹
0.002 (0.899)	-0.025* (0.091)	-0.044** (0.014)	-0.040* (0.054)	שיעור גילאי 20 עד 29 באוכלוסייה
0.242	0.346	0.251	0.148	Adjusted R ²
14.930	24.095	15.651	8.579	מבחן F
0.000	0.000	0.000	0.000	מובהקות מבחן F
176	176	176	176	מספר התצפיות

בסוגריים רמת המובהקות המדויקת.

* מובהק ברמה של 10%; ** מובהק ברמה של 5%; *** מובהק ברמה של 1%.

1. השכר החודשי למשרת שכיר נמדד באותה שנה בה נערכו הבחירות או בשנה הסמוכה לה אם אין נתונים.

2. עבור אוכלוסייה קבועה של רשויות מקומיות ללא מועצות אזוריות, בית אל ובסמ"ה.

לוח נספח 2: השתתפות בבחירות לכנסת ורמת ההכנסה

המשתנה המוסבר: שיעור ההצבעה ברשות המקומית במערכת בחירות מסוימת חלקי שיעור ההצבעה הממוצע באותה מערכת בחירות.

בחירות 2006	בחירות 2003	בחירות 1999	בחירות 1996	
-1.581*** (0.002)	-0.325 (0.373)	0.106 (0.732)	0.466 (0.203)	קבוע
0.061* (0.063)	-0.025 (0.362)	0.018 (0.437)	0.002 (0.920)	רשות ערבית
0.319*** (0.000)	0.208*** (0.000)	0.058 (0.207)	0.044 (0.330)	רשות חרדית
0.301*** (0.000)	0.174*** (0.000)	0.126*** (0.000)	0.081** (0.047)	השכר החודשי למשרת שכיר (לוג) ¹
-0.002 (0.791)	-0.009** (0.050)	-0.010*** (0.005)	-0.009** (0.021)	שיעור גילאי 20 עד 29 באוכלוסייה
0.252	0.339	0.228	0.150	Adjusted R ²
15.734	23.415	13.903	8.712	מבחן F
0.000	0.000	0.000	0.000	מובהקות מבחן F
176	176	176	176	מספר התצפיות

בסוגריים רמת המובהקות המדויקת.

* מובהק ברמה של 10%; ** מובהק ברמה של 5%; *** מובהק ברמה של 1%.

- השכר החודשי למשרת שכיר נמדד באותה שנה בה נערכו הבחירות או בשנה הסמוכה לה אם אין נתונים.
- עבור אוכלוסייה קבועה של רשויות מקומיות, ללא מועצות אזוריות, בית אל ובסמ"ה. שיעור ההצבעה הממוצע עבור אוכלוסייה קבועה: 1996-81.4%, 1999-80.3%, 2003-68.2%, 2006-61.0%.